

Les oracions impersonals dels gramàtics

ALBERT JANÉ

Dels gramàtics, podem tenir en compte no solament les seves normes sinó també la seva jurisprudència. Hi ha poques gramàtiques que s'ocupin d'una manera extensa de les oracions que podem anomenar impersonals, però, indefectiblement, no n'hi ha cap que hi deixi de recórrer. D'una manera molt especial en els capítols dedicats a l'ortografia, els tractadistes han de recórrer a aquestes oracions per a dir-nos amb quins signes gràfics cal representar els sons de les paraules i amb quins altres signes, accents o dièresis, cal distingir algunes d'elles.

Estudiant l'ús de Fabra, ja fa molt de temps ens va cridar l'atenció que en la primera pàgina de la seva gramàtica pòstuma (1956), l'autor se servia, alternant-les, de tres construccions diferents amb valor impersonal, que per ordre d'aparició són les oracions amb el verb en primera persona del plural, la passiva pronominal o reflexa (amb el pronom *es*) i la passiva pròpiament dita:

[1] Els signes amb què escrivim aquests sons són les lletres.

[2] Són vocals els sons que s'escriuen amb les lletres *a, e, i, o o u*.

[3] A vegades una consonant és representada per un grup de dues lletres en lloc d'una sola lletra.

En el paràgraf següent, sempre de la primera pàgina, trobem totes tres construccions l'una darrere l'altra:

[4] La mateixa consonant que representem per la lletra *g* en el mot *garbí*, és escrita *gu* en el mot *guerxós*; així, aquest mot, tot escrivint-se amb set lletres, consta solament de sis sons.

Hi ha, encara, en aquesta mateixa pàgina, una altra construcció que, de fet, té un valor anàleg:

[5] A vegades, en canvi, un grup de dues consonants apareix escrit amb una sola lletra.

En canvi, no hi trobem (en aquesta primera pàgina) cap construcció amb el pronom *hom*, del qual Fabra no sempre feia un ús abundant, i no apareix fins al final de la pàgina 3, en una frase que sembla exigir-lo especialment:

[6] ... qualsevol que sigui la pronunciació que hom els doni habitualment.

Al llarg de tota la seva gramàtica, Fabra va alternant les tres construccions indicades en primer lloc, amb una notabilíssima preferència per les passives pronominals (amb el pronom *es*). Però també són molt nombroses, quan es tracta clarament d'una prescripció, les oracions amb el verb *caldre*:

[7] Notem que, en certs mots, la lletra amb què cal escriure la vocal d'una síl·laba feble...

Hi ha dues obres gramaticals de Fabra en què prescindeix gairebé totalment de les construccions amb el pronom *hom* i recorre d'una manera molt principal a les passives pronominals o reflexes i, en alguns casos, a les oracions amb el verb en primera persona del plural i a les passives pròpiament dites. Ens referim al tractat d'ortografia de 1904 i al famós *Curs mitjà* editat per l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana. Els tres primers exemples següents corresponen a la primera de

les dues obres esmentades i els altres tres a la segona:

[8] S'escriuen amb *a* final aquells mots masculins als quals corresponen en castellà noms també masculins terminats en *a*.

[9] Així, escrivim amb *a* *magror*, que ve de *magre*, i amb *e* *negror*, que ve de *negre*.

[10] La *u* subjuntiva és sempre representada per *u*, mai per *o*.

[11] Davant un substantiu començat en vocal o *h* no s'escriu mai *el* sinó *l'*.

[12] Cada nom comú sol tenir dues formes distintes: l'una d'elles és la que usem quan parlem d'un sol individu.

[13] Les tres formes *em*, *et* i *es* són reemplaçades per *m'*, *t'* i *s'* davant un verb començat en vocal o *h*.

Tenim, però, com a exemple únic (que hàgim sabut trobar) d'ús del pronom *hom* del *Curs mitjà* (p. 74):

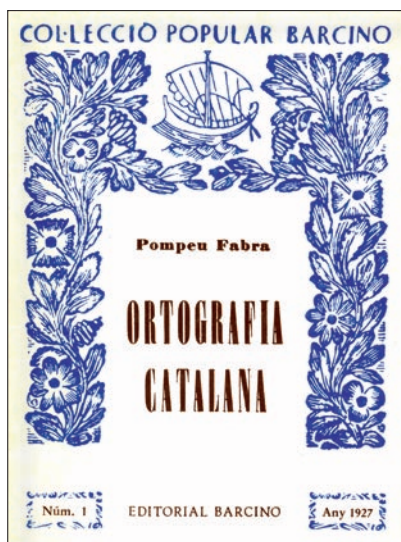
[14] Quan el participi passat forma part d'un temps compost, *hom* el pot fer concordar amb el complement directe o...

També és del mateix tractat (p. 61) l'exemple següent, que és una solució excepcional:

[15] En una proposició negativa precedida de la conjunció *ni*, és de regla d'ometre l'adverbi *no* davant el verb.

Com és ben sabut, l'any 1968, en què vam commemorar el primer centenari del naixement de Pompeu Fabra, va aparèixer, amb el seu nom, el manual *Introducció a la gramàtica catalana*, a cura de Ramon Aramon. Com s'explica en el prefaci, es tractava de la gramàtica de la Protectora, revisada i ampliada per Aramon i precedida per un extens capítol dedicat a l'ortografia, matèria absent en el tractat original de Fabra. Conseqüent amb el seu criteri, Ramon Aramon se serveix, molt preferentment, de les oracions impersonals amb el pronom *hom*, encara que també recorre alguna vegada a les oracions de veu passiva i a les passives pronominals (amb el pronom *es*):

[16] En fi de paraula, *hom* escriu per regla general *-p*.

[17] ... *hom* manté la *h* originària en els manlleus fets al llatí i...

[18] Un nombre reduït de mots són escrits amb *-tx* final.

[19] Alguns mots compostos s'escriuen intercalant un guionet entre llurs components.

Contràriament al que acabem d'indicar, Fabra recorre d'una manera preponderant a les construccions amb el pronom *hom* en l'«Exposició de l'Ortografia Catalana segons el sistema de l'Institut» que precedeix el seu *Diccionari ortogràfic* de 1917. Les altres solucions, minoritàries, són les dues passives:

[20] *Hom* accentua, demés, els següents mots, on l'accent estableix una distinció gràfica...

[21] Davant *l* i *r*, *hom* no escriu mai *v*, sinó *b*.

[22] Davant la *s* desinència del plural i davant les desinències verbals *s*, *m*, *u* i *n*, no s'escriu mai *a*, sinó *e*.

[23] ... en els quals el so de la *s* sorda (reflex d'una *c* originària) és representat per *c* davant *e*, *i*.

Aquest ús contrasta amb el que observem en el text de les «Normes ortogràfiques» de l'Institut d'Estudis Catalans, de 1913, degudes, com se sap, principalment a Fabra, que és un dels signants del document conjuntament amb els altres membres de la Ponència ortogràfica, perquè hi podem constatar una absència total de les construccions amb el pronom *hom*. La solució més habitual, gairebé absoluta, és la de la passiva pronominal, normalment amb el verb en futur, cosa que emfasitza el valor prescriptiu de la frase, amb algunes ocurrències de la veu passiva pròpiament dita:

[24] S'escriurà *g* i no *j* davant de *e*, *i*.

[25] No s'elidirà mai la *e* del mot àton *que*, pronom o conjunció.

[26] ... la *l* doble serà escrita intercalant un punt alçat entre les dues *l*.

Considerem, encara, dues altres obres de Fabra en què s'ocupa d'ortografia: *Ortografia catalana*, un volumet de la «Collecció Popular Barcino», de 1925, i la *Gramàtica catalana* de 1918, repetidament reeditada, i considerada la gramàtica oficial d'ençà de la seva aparició. En la primera d'aquestes dues obres alternen, com a solucions principals, l'ús del pronom *hom* i les dues passives, a més del de la primera persona del plural (amb valor impersonal, és clar), normalment en futur, i alguna altra solució especial:

[27] En principi de paraula, *hom* escriu *ab*, *ob*, *sub* (amb *b*) i *cap* (amb *p*).

[28] El mateix so que representa el dígraf *tx* en un mot com *despatx*, és generalment representat, en fi de paraula, pel dígraf *ig*, reduït a *g* darrere *i*.

[29] S'escriuen amb accent els [mots aguts] terminats en vocal no pertanyent a un diftong...

[30] Si diem *magre* escriurem *magror*, *amagrir*, si diem *negre*, escriurem *negror*, *ennegrir*...

[31] Davant qualsevol altra vocal (precedida o no de *h*), cal escriure *l'*, llevat...

En la gramàtica de 1918 (en el capítol inicial, dedicat a l'ortografia), Fabra va recórrer d'una manera principal a la veu passiva, amb alguns casos de la construcció amb el pronom *hom* (sovint amb valor no prescriptiu sinó descriptiu) i, molt pocs, de la passiva pronominal:

[32] La velar sonora, representada ordinàriament per *g* [...], és escrita *gu* davant *e* o *i*.

[33] La vocal *u* s'escriu *ü* quan està situada entre una *g* o *q* i una *e* o *i*.

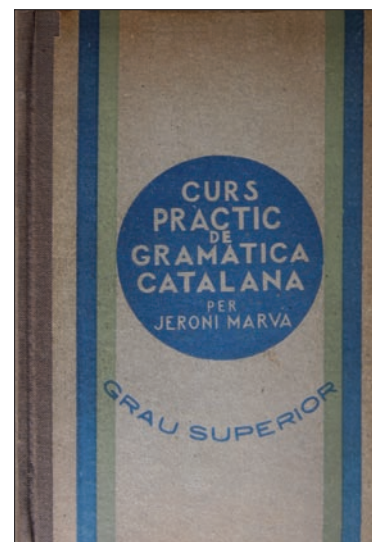
[34] *Hom* escriu, però, *i* i *u* amb el valor de *ï* i *ü* [...] en els casos següents.

[35] *Hom* pronuncia sovint *cc* en lloc de *gg* en els mots *regla*, *segle*, &. És una pronunciació que cal evitar.

És del tot evident la diferència entre [34], amb valor prescriptiu, i [35], amb valor descriptiu.

Examinem, a continuació, les solucions dels principals gramàtics en aquesta qüestió, que no deixen de presentar algunes particularitats interessants.

En primer lloc, prenem en consideració quatre tractats molt coneguts, d'un elevat nivell, que tant de servei han fet al

llarg de les darreres dècades: *Curs pràctic de gramàtica catalana, grau superior* (Editorial Barcino, 1934), de Jeroni Marvà (pseudònim conjunt, com és ben sabut, d'Artur Martorell i Emili Vallès), *Gramàtica catalana*, de Josep Miracle (Barcelona 1951), *Gramàtica catalana, referida especialment a les Illes Balears*, de Francesc de B. Moll (Raixa, 1968), i *Gramàtica de la llengua catalana*, d'Antoni M. Badia i Margarit (Enciclopèdia Catalana, 1994). I constatem tot seguit que en el tractat de Jeroni Marvà, en el capítol dedicat a l'ortografia, que és, en principi, el que considerem en el nostre treball, hi ha una absència total de la passiva pronominal, com si s'hagués evitat deliberadament, construcció que, tanmateix, apareix en altres capítols del llibre. No sembla massa arriscat suposar que aquest fet és degut a la doble autoria de l'obra. La solució més usual és la de la veu passiva pròpiament dita, que alterna, ara i adés, amb el recurs del pronom *hom* i les oracions amb el verb en primera persona del plural. En canvi, en el tractat de Francesc de B. Moll, s'ha prescindit totalment de les construccions amb el pronom *hom* i es recorre, gairebé exclusivament, a la passiva pronominal. Un cas força semblant és el del tractat de Badia i Margarit: preponderància absoluta de la passiva pronominal, amb algunes ocurrències de la veu passiva, les oracions amb el verb en primera persona del plural i una amb el pronom *hom*. I, de tots quatre, és clarament Miracle qui presenta una alternança més elevada de solucions, amb una certa pre-

ferència pel pronom *hom*. Uns quants exemples poden il·lustrar el que acabem d'exposar:

[36] Davant de *u* feble, seguida de vocal, *hom* escriu generalment *q* (Miravà).

[37] La vocal neutra final de les terminacions verbals és escrita sempre *a*, llevat de... (Miravà).

[38] ... hi ha totes les formes del pretèrit imperfect d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació, que en català escrivim amb *v* i en castellà són escrites amb *b* (Miravà).

[39] Escrivem *g*, i no *j*, davant de *e* o de *i* (Miravà).

[40] S'accentuen tots els mots aguts que acaben en una de les dotze terminacions següents... (Miracle).

[41] Davant de consonant, *hom* no pot escriure indistintament *b* o *p* en mots com... (Miracle).

[42] El so de *s sorda*, a principi de paraula i darrere consonant, és representat per *s* (Miracle).

[43] A principi de paraula representem el so fort per *r* (Miracle).

[44] S'escrivien amb *a*, encara que són masculins, un bon nombre de mots d'origen erudit, que en castellà també... (Moll).

[45] Entre dues paraules, aquest so és representat per *ss* (Moll).

[46] En posició final del mot escrivem sempre *o*, llevat dels mots erudits que en castellà ... (Moll).

[47] En general, s'escriu *a* quan la vocal es troba en posició final de substantius femenins (Badia).

[48] En general, la nasal s'expressa per mitjà de *m* (Badia).

[49] El so [s] pot ésser representat gràficament per cinc signes: *s*, *ss*, *c*, *sc*, *ç*, els quals són emprats segons les normes següents (Badia).

[50] Així, escrivem amb *p* mots com *ciclop* (per *ciclopi*), *esquerp* (per *esquerpa*), *llamp* (per *llampegar*) i escrivem amb *b* mots com *àrab* (per *arabesc*)... (Badia).

Vegem, encara, algunes solucions paral·leles usades per aquests tractadistes, les unes amb un to marcadament prescriptiu, com és ara la que recorre al verb *caldre*, i les altres que semblen més aviat descriptives. En el curs de Jeroni Marvà, sens dubte com a conseqüència de la seva renúncia a l'ús de la passiva pronominal o reflexa, és on trobem més exemples d'aquestes altres solucions:

[51] Hi ha un nombre considerable de femenins que representen llur vocal neutra final amb *e* (Marvà).

[52] Així, per procedir d'una *a* forta, cal escriure *a* la vocal neutra dels mots *taulada*, *taulell*... (Marvà).

[53] Feta abstracció dels mots en què a una *f* inicial catalana correspon una *h* castellana (*farina*, *fum*), el català i el castellà empenen la *h* dins els mateixos casos (Marvà).

[54] A una *o* o a una *u* tòniques del primitiu correspon una *o* o una *u* àtones en el derivat... (Miracle).

[55] Hi ha paraules que en la pronúncia vulgar tenen un diftong *au* o *eu* que convé escriure *al*, *el* (Moll).

[56] L'aplec *ll* representa la *l* palatal, equivalent a la *ll* del castellà normal (Moll).

[57] Paraules que han de dur accent gràfic: 1ª Les paraules polisíl·labes agudes que acaben... (Moll).

[58] L'única representació gràfica d'aquest so és la lletra *f*, àdhuc en els casos en què aquesta, sonoritzada, es pronuncia [v] (Badia).

[59] Ús de *sc*. Només apareix en mots savis, sempre per influx gràfic del llatí (Badia).

Retrocedim, ara, un parell de segles i mig per conèixer les solucions a què va recórrer el gramàtic banyolí Josep Ullastra (1690-1762) en la seva *Gramàtica Cathalana*, escrita cap a la meitat del segle XVIII i editada el 1980 a cura de la professora Montserrat Anguera. Es pot dir que Ullastra es val exclusivament de la passiva pronominal i de les oracions en primera persona del plural, integrada, algunes vegades, en les perífrasis d'obligació, i prescindeix, doncs, de les passives pròpiament dites i de l'ús del pronom *hom*:

[60] En lo principi i fi de las diccions sempre s'escriu sola, ab la diferencia qu'en principi s'pronuncia dople i en las finals senzilla, com en *riqueza*, *regalo*, *tintér*, *paper*.

[61] De las sobreditas véus, escrivím be ab *PH* en nostra llengua *Joseph*, *Josepha*, *Philosoph*, n'obstant que s'profereixen mál, diént *Josép*, *Josépa*, *Philosóp*.

[62] Los Derivatíus s'escriuen ab las matexas lletras de sos Primitius, i axí devém escriurer *Jesuíta* i *Jerosolomitá* ab...

Examinem, a continuació, les solucions de tres tractats de divulgació gramatical (de les normes, encara recents, de Pompeu Fabra) publicats durant la quarta dècada del segle anterior: *Lliçons de gramàtica catalana*, d'Emili Vallès, *El català en vint lliçons*, de Bernat Montsià (pseudònim de Cèsar August Jordana) i *Ortografia catalana, mètode pràctic*, de Rosa Obradors i Rovira. Emili Vallès recorre preferentment a la veu passiva i a les oracions en primera persona del plural, generalment en futur, molt menys a la passiva pronominal i, en molt pocs casos, a l'ús del pronom *hom*.

[63] El so de *s sorda* és representat per *s* darrere un prefix acabat en vocal.

[64] Entre vocals escrivem *ss* per al so de *s sorda*.

[65] També s'escrivien amb *v* les terminacions del pretèrit imperfect d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació.

[66] *Hom* escriu amb *-s* o *-ss* els sufixos de derivació *-às*, *-assa*, *-ís*, *-issa*...

L'ús de Bernat Montsià és força semblant al d'Emili Vallès, bé que prescindeix pràcticament del pronom *hom*, i amb alguna solució peculiar:

[67] El so característic de la lletra *k* és representat per aquesta lletra en un nombre limitadíssim de paraules d'origen estranger...

[68] Davant de les altres consonants, escrivim *n* per regla general.

[69] Davant de *n*, escrivem *m* o *n* segons la pronunciació, que en aquest cas no ofereix dubte.

[70] Aquest so de *r* forta també s'escriu amb una sola *r* darrere certs prefixos que apareixen clarament, com...

[71] Si voleu emprar correctament aquesta lletra, generalment muda, cal que us recordeu que a una *h* catalana no correspon sempre una *h* castellana.

Pel que fa al tractat d'ortografia de Rosa Obradors, és fàcil d'observar-hi una preferència notable per la passiva pronominal, amb força casos, però, de la veu passiva i de les oracions amb el pronom *hom*, especialment, pel que fa a *hom*, cap al final de l'obra:

[72] *He* i *hem* s'escrivien amb *h* només quan pertanyen al verb *haver*.

[73] El so suau de *s* és representat *z* en principi de mot i darrere de consonant.

[74] Hom posa també entre comes les expressions semblants a un parèntesi.

Ja en l'època contemporània, examinem el tractat, breu però dens de contingut, *Català fàcil*, de Josep Ruaix i Vinyet. En l'exposició de les normes d'ortografia, Ruaix recorre gairebé exclusivament a la passiva pronominal o reflexa, amb l'excepció d'un sol bloc de quatre ocurrences seguides de la primera persona del plural en indicatiu. En força casos, però, en lloc de formular una norma descriu les característiques gràfiques del mot, descripció, naturalment, que té caràcter normatiu:

[75] A fi de mot després de vocal àtona o de consonant s'escriu la mateixa lletra que apareix en els derivats (o similars).

[76] Els parèntesis (), l'un per a obrir i l'altre per a tancar, s'empren per a delimitar una intercalació.

[77] Davant de *b*, *p* i *m*, escrivim *m*: *ombra*, *campió*, *immens*...

[78] En les desinències nominals (últimes lletres de substantius i adjectius) la majoria dels masculins acaben en *e* i la majoria dels femenins acaben en *a*.

[79] Els verbs irregulars *collir*, *cosir*, *escopir*, *sortir* i *tossir* tenen les formes àtones amb *o* i les tòniques amb *u*.

Apleguem en una mateixa garba tres conspicus gramàtics valencians, Carles Salvador, Enric Valor i Vicent Pitarch, dels quals prenem en consideració, respectivament, *Gramàtica valenciana* (3 i 4, setena edició, 1978), *Curs mitjà de gramàtica catalana, referida especialment al País Valencià* (Eliseu Climent, 1977) i *Curs de llengua catalana* (Eliseu Climent, 1977). Tots tres recorren d'una manera principal a la passiva pronominal, que alternen, però, amb altres recursos, com és ara, d'una manera sobresortint, l'ús de la primera persona del plural, en indicatiu i en futur:

[80] Enmig de paraula s'escriu generalment *p* davant les lletres *t*, *c*, *s* o *n*, i s'escriu *b* davant *d* (Salvador).

[81] Escrivim també dièresi damunt la *i* o la *u* quan van entre vocals i no actuen com a consonants... (Salvador).

[82] Davant *e* i *i* escriurem *g* i no *j*, per regla general (Salvador).

[83] S'escriuen amb *c* les paraules *cel*, *cedra*, *cent*, *cercle*... (Valor).

[84] També escriurem amb *c* inicial *cicatiu*, *ciència*, *cigarro* (Valor).

[85] Davant d'una *f*, escrivim generalment *m* (Valor).

[86] Ortografiarem, doncs, amb *l*, i també les pronunciarem així, les següents llistes de paraules, encara que... (Valor).

[87] La geminació de /d/ sempre es representa mitjançant *-dd-* (Pitarch).

[88] Davant els altres fenòmens consonàntics s'escriu generalment «n» (Pitarch).

[89] ... si aquest so es gemina, llavors emprem els dígrafs *-tg-* i *-tj-* (Pitarch).

La veu passiva pròpiament dita tan sols és usada, escadusserament, per Carles Salvador:

[90] En principi de paraula el so de *s* sorda és representat per *s*, i el de *s* sonora, per *z*.

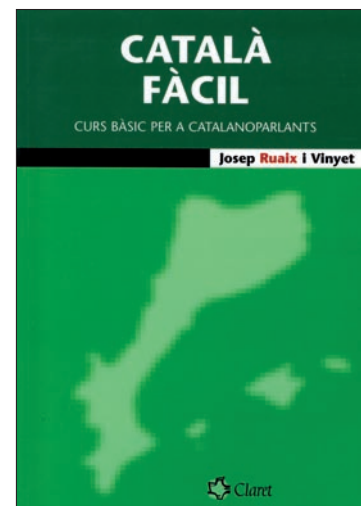
I pel que fa a l'ús del pronom *hom* en descobrim una sola ocurrencia en el text d'Enric Valor (recordem que ens referim exclusivament als capítols que exposen normes ortogràfiques), amb un valor clarament descriptiu:

[91] ... no cal duplicar la *r* ni la *s*, per bé que hom els dóna normalment el so de *rr* i de *ss* que ja tenien...

Finalment, examinem l'excel·lent tractat *Ortografia, manual de l'autor, l'autoeditor i el dissenyador gràfic*, de Josep M. Pujol i Joan Solà, perfectament equiparable, pel que fa al punt que ara ens interessa, als tractats d'ortografia, car els autors hi exposen unes indicacions que no deixen de tenir un caràcter, si no normatiu, clarament prescriptiu sobre diversos aspectes de l'escriptura. Hem pres en consideració el capítol 4, de quaranta pàgines, destinat a l'ús de majúscules i minúscules. Observem, en primer lloc, una absència total de les oracions passives i de les construccions amb el pronom *hom*, i l'ús preponderant d'una frase formada amb el verb *anar* seguit del complement *en majúscula* o *en minúscula* (sempre amb la preposició *en*), segons cada cas, frase que, malgrat el seu to neutre, no deixa de tenir, com ja hem dit, una evident indicació d'ús. I, al seu costat, apareixen ara i adés les oracions passives pronominals, amb un valor prescriptiu potser encara més evident, així com algunes altres solucions paraheles. Vegem uns quants exemples de la fraseologia de Pujol i Solà:

[92] Van en majúscula tots els noms propis en sentit estricte (els noms que són exclusivament denotatius).

[93] En canvi, els adjectius derivats d'antropònims van amb la inicial en minúscula.

[94] Com és ben sabut, duen la inicial en majúscula: 1. La paraula que inicia un paràgraf...

[95] Amb les denominacions corresponents a persones jurídiques, establiments i títols de congressos [...] es posa la majúscula tant al substantiu genèric com...

[96] També s'escriu sovint *Via* amb majúscula perquè aquest genèric és molt poc productiu i se sent com una denominació especial.

[97] ... els esllògans han de dur punt final, fins i tot en el cas que no continguin cap verb.

Totes les coses, i si no totes la majoria, es poden dir de dues o més maneres diferents. No ens hem mogut, encara que potser hi havia moments en què no ho semblava, de les oracions impersonals (o amb valor impersonal) usades pels gramàtics i tractadistes per a l'exposició de normes sobre l'escriptura. I sorprèn de veure, per exemple, que al capdavant no hi ha pas gaire diferència entre l'ús de dos gramàtics com Josep Ullastra i Josep Ruaix, separats per una distància de més de dos-cents anys. Però és especialment interessant d'adonar-se del rebuig que, en un moment determinat, va inspirar l'ús del pronom *es* impersonal (aquesta petita eina gramatical indispensable, en mots de Joan Coromines) i d'una preferència potser excessiva pel pronom *hom* (d'altra banda, sovint ben útil), actituds que avui ja semblen llargament superades. Això no priva, naturalment, que tots els recursos legítims de la llengua, certament més nombrosos del que alguns es pensen i ens volen fer creure, continuïn a la lliure disposició dels seus usuaris, als quals pertoca de triar. ♦